

3. LA INTRODUCCIÓ DEL CATALÀ A LES INSTITUCIONS EDUCATIVES

Jordi Monés i Pujol-Busquets

3.1. PRECISIONS PRÈVIES

Situant-nos en el context de la seva època, abans d'iniciar aquest treball voldria precisar que em limitaré a estudiar els intents, i els entrebancs, que, durant aquests anys, a nivell teòric i pràctic, es van portar a terme a favor de la catalanització de l'escola. En realitat, no pretenc altra cosa que recollir les dades més significatives dels estudis que fan referència a aquesta qüestió.

Atès que es tracta d'una qüestió que està molt condicionada per l'entorn legal i social, abans d'entrar en tot allò que fa referència a la realitat de la llengua catalana al nostre país, oferiré, encara que sigui a grans trets, algunes dades per reflectir l'esmentat món legal.

3.2. REFLEXIONS SOBRE L'ABAST I L'EVOLUCIÓ DE LA CATALANITZACIÓ EDUCATIVA DES DEL PUNT DE VISTA LEGAL A MADRID I A CATALUNYA

És evident que en l'època estudiada, almenys en el terreny polític, ningú es va plantejar un programa de catalanització escolar, pensant en un horitzó del català com a llengua nacional, a curt o mitjà terminis. Les condicions sociopolítiques tampoc eren massa favorables. Des de principis del segle XX, els diputats catalans, especialment els de la Lliga Regionalista, intentaren, des de les Corts espanyoles, impulsar l'oficialització del català en diversos sectors o, si més no, aconseguir que el català tingués presència en el món social, en les institucions polítiques i en el món de l'ensenyament.

Malgrat que s'hi barregen altres prioritats polítiques, les quals van influir en el fet que l'avanç dels plantejaments abans indicats fos en línies generals un

xic relatiu, pel que fa a aquesta problemàtica, no es pot oblidar que a Madrid, amb el suport de polítics, intel·lectuals, etc. d'arreu de l'Estat, hi va haver una oposició total a qualsevol de les propostes catalanes que es manifestaven des de diferents angles.

Eren actituds propiciades per un total desconeixement de la realitat catalana; alguns deien fins i tot que el català havia desaparegut, com a mínim, a les ciutats.

Per a pràcticament tots els intel·lectuals, polítics i periodistes espanyols, el català era una llengua d'estar per casa. Aquest menyspreu envers el català com a llengua de cultura també es manifestava a la inversa. Alguns intel·lectuals catalans, com és ara Josep Puig i Cadafalch, s'ho miraven des d'una altra perspectiva.

Mirant-me la meua llibreria, he pensat més d'una vegada en lo que n'hi tret del idioma de Castella i lo que perdria si l'olvidés per complert [...]. El castellà intel·lectualment m'ha servit d'intermediari inútil entre el català y'l francès m'ha obligat a un treball de traducció tota la vida i l'activitat intel·lectual posada en traduhir, he deixat de posar-la en altra cosa.⁸³

D'altres argüien que quan ja s'havia avançat tant en la unificació lingüística era absurd fer marxa enrere. Eren molts els que manifestaven aquesta idea. Recollim les paraules de D. Miguel de Unamuno per la seva significació:

La imposición de la lengua española es acaso la mayor obra de cultura de España.

Creia, d'altra banda, que el millor que es podia fer amb els altres idiomes de l'Estat era

[...] dejarlos que mueran en paz, sin ejercer sobre ellos violencias ni acelerar su natural tisis, pero sin permitir tampoco que se trate de prolongarles la vida de una manera oficial.⁸⁴

Enmig de totes aquestes crítiques, hom acusava les propostes dels diputats catalans d'eminència política sense adonar-se, o fent-ho veure, que les po-

83. Cf. Josep PUIG I CADAFALCH, «La unitat de l'idioma», *La Veu de Catalunya* (20 gener 1900).

84. Les dues citacions d'Unamuno, les podeu trobar a «L'Unamuno contra'l català», *La Veu de Catalunya* (1 agost 1908). Citat a Josep GRAU MATEU, *La Lliga Regionalista i la llengua catalana, 1901-1923*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2004, p. 232, n. 576, tesi doctoral dirigida per Josep Termes.

sicions contràries també partien d'actituds totalment polititzades, a partir d'un punt de vista antagònic. Hi havia posicions més condescendents, però sempre limitades. En el millor dels casos, hom acceptava que el català era apte com a llengua familiar o de relació i com a llengua literària, però mai com a llengua oficial ni, consegüentment, com a llengua escolar.⁸⁵

Totes aquestes discussions es perpetuaren amb més o menys virulència i amb intervals de calma durant tot el període 1900-1923. El problema escolar hi estava sempre present directament o indirectament. Pel que fa a l'ensenyament, un dels que va expressar millor l'oposició a la catalanització de l'escola, en les diverses ocasions que fou president del Govern, fou el comte de Romanones. El polític liberal va repetir més d'una vegada el que ja havia afirmat arran de la discussió del ja citat Decret de 1902:

En las escuelas de España no se puede admitir que se enseñe en idioma o dialecto que no sea el español.⁸⁶

Amb el temps, Romanones es va mostrar més comprensiu envers la utilització del català a l'Administració, als tribunals de justícia i als documents notariaus, mentre es reafirmava, però, en la seva posició sobre la llengua escolar.

[...] el catalán puede ser empleado como medio para enseñar el castellano a aquellos que no lo sepan pero nada más...⁸⁷

No es tractava únicament de les actituds dels diputats de les Corts de Madrid o de la premsa espanyola en general, sinó també d'alguns sectors de la població catalana, encapçalats fonamentalment pel PRR (Partit Republicà Radical).

En aquest ordre de coses, un dels documents més significatius pel que fa a la llengua escolar és un discurs que va pronunciar Hermenegildo Giner de los Ríos al consistori barceloní, com a cap de la minoria republicana radical, amb

85. Cf. Hermenegildo GINER DE LOS RÍOS, *El idioma español: Discurso pronunciado por la patria y por la lengua*, Editores A. Virgili, 1916, p. 4. (Aquest discurs, propiciat per les Juventudes Republicanas Radicales, va ser pronunciat a la sessió del consistori barceloní del dia 22 de febrer de 1916, on els diputats catalanistes demanaven l'oficialització del català. Vegeu també notes 87 i 90).

86. *Diario de Sesiones del Congreso*, núm. 55 (24 novembre 1902), citat a Josep GRAU MATEU, *La Lliga Regionalista i la llengua catalana*, p. 138.

87. *Diario de Sesiones del Congreso*, núm. 28 (14 juny 1916), citat a Josep GRAU MATEU, *La Lliga Regionalista i la llengua catalana*, p. 301. Pensem que acceptava els plantejaments d'alguns mestres catalans al Congreso Pedagógico Nacional de 1888.

motiu de la presentació per Jaume Bofill i Mates d'una moció a favor de la cooficialitat català-castellà.⁸⁸

Abans d'entrar en l'estudi de l'esmentat document potser val la pena situar-nos en el context polític barceloní. Els intents d'acostament dels radicals a l'esquerra catalanista, el Pacte de Sant Gervasi de 1914, no havien donat els seus fruits. Aquest text, que recollim a continuació, reflecteix el retorn del PRR a posicions que semblaven, almenys en part, superades amb relació al catalanisme.⁸⁹

Aleshores, des de la primavera del 1916 i a cavall del canvi registrat a principis d'any en la correlació interna de forces del Partit, el *revival* espanyolista es desferma, amb una amplitud i virulència només comparables a les de l'Antisolidaritat i amb els mateixos arguments. La premsa radical emprèn una frenètica caça de bruixes separatistes, [...] ressuscita les velles equacions catalanisme = reacció, oligarquia, passat/espanyolisme = modernitat, democràcia, progrés, nega «desde luego la existencia de la nacionalidad catalana».⁹⁰

L'interès del document al qual suara ens referíem rau en el fet que l'esmentat regidor era una persona vinculada totalment al món educatiu català. No es tracta, doncs, d'un pamflet sense sentit com molts dels que se sentien a les Corts madrilenyes, sinó d'un discurs molt ben construït i que cal tenir en compte per la seva altesa de mires. No podem deixar de banda les seves argumentacions, que no han perdut vigència històrica perquè les veiem contínuament repetides encara avui dia.

En primer lloc el catedràtic de l'Institut de la província de Barcelona, avui Balma, no va qüestionar mai que el català fos un idioma i havia expressat en més d'una ocasió que tenia una magnífica literatura. Havia demanat fins i tot l'establiment d'una Càtedra de Català a la Universitat de Barcelona i una altra al seu institut.

Malgrat aquesta posició, aparentment favorable, almenys en el context de l'època, el català no podia fer-se servir a tot arreu. La nostra llengua no era apta per a utilitzar-se com a llengua d'investigació històrica perquè en els arxius no havia de quedar-hi cap escrit en català,

88. Declaració a favor de la cooficialitat del català aprovada a la sessió del 8 de febrer de 1916; moció presentada a l'Ajuntament de Barcelona pels diputats Lluís Duran, Jaume Bofill, Santiago Andreu, Francesc Puig Alfonso i Carles de Fortuny i Almirall.

89. El PRR està adoptant, en aquests anys, actituds menys radicals a nivell social, però no pas amb relació a la llengua.

90. Cf. Joan B. CULLA I CLARÀ, *El republicanisme llerrouxista a Catalunya 1901-1923*, Barcelona, Curial, 1986, col·l. «Documents de Cultura», p. 296.

[...] sino en castellano, como la lengua oficial de la nación [...] *hablar* con la lengua catalana, escribir un documento histórico en toda sesión de Corporaciones populares, Diputaciones o Municipios! ah eso no; eso escrito en castellano [...]. No hay más lengua oficial que el castellano; el catalán es para hablarlo no para escribirlo en lo que haya de quedar en el archivo y causar estado y efecto legal, oficial o nacional.

Al marge del problema de la llengua, d'acord amb la posició del seu partit, la reivindicació catalanista anava sempre vinculada al reaccionarisme polític. Dirigint-se a Bofill i Mates, Giner de los Ríos li deia:

Yo quiero que todos los españoles tengan una sola lengua, porque soy más demócrata que liberal; su señoría ni demócrata ni liberal: buen provecho le haga.

Altrament la veritable llengua de cultura i de civilització només podia ser el castellà:

[...] la lengua es la encargada del progreso, de la cultura y de la civilización ha de ser una sola, porque la enseñanza ha de ser lo más alto que en el país exista, y para la enseñanza es la lengua nacional la que debe enseñarse.

Giner de los Ríos era tot un cavaller i no feia, en cap moment, demagògia, ja que s'expressava sempre amb tota sinceritat quan manifestava la seva espanyolitat.

El espíritu del Partido Radical, por su historia (su señoría hizo historia antes, permítame que yo también lo haga), [fa referència a la intervenció de Bofill i Mates] desde un primer momento fue un partido popular «españolista» en Cataluña. Eso mismo sigue siendo hoy, se ha compenetrado con todas las manifestaciones de la vida catalana.

Voldria referir-me a un altre paràgraf d'aquest discurs, en el qual el senyor Hermenegildo Giner de los Ríos es referma en la idea que el catalanisme no podia vincular-se mai a la idea de progrés. En aquest cas concret fa referència a l'aplicació del mètode Montessori a Catalunya, on ell creu que no és altra cosa que una forma d'aparentar que el catalanisme representava una novetat.

Hoy vais con un motivo, mañana con otro, como ese de la Escuela Montessori, por bajo de la cual, con no ser más que Montessori, vemos que preparais también un nuevo peligro. Porque ese es otro jalón que colocais para hacer la Escuela

catalana, atrayendo a la gente con los espejuelos de la novedad, para que incautamente vayan a formar la escuela que en realidad no es montessorismo; en realidad, eso es catalanismo.

Finalment, reproduïrem una citació del líder que expressa molt clarament el seu pensament amb relació a la llengua escolar i a la forma d'Estat a què ell aspira, aparentment federal però clarament uniformista.

Nosotros queremos que el día de mañana se constituya Cataluña, no como queréis vosotros, sino como una región; y toda España la reunión de todas estas regiones; no queremos que se distribuya en Estados particulares, sino que formen una federación en que el ejército sea uno, donde sea una la enseñanza, entregada en tutela y como función social más alta, al Estado Nacional, como decía Pi y Margall, y que esta enseñanza, por consiguiente, no puede ser en vascuence, ni en gallego, ni en catalán, sino que ha de ser en castellano, en todos y cada uno de sus órdenes, y en todos y cada uno de sus grados.⁹¹

3.3. ESDEVENIMENTS RELACIONATS AMB LA CATALANITZACIÓ ESCOLAR. 1868-1918

A través d'aquest breu recorregut per les discussions a les Corts de Madrid i a l'Ajuntament de Barcelona, no pretenem altra cosa que mostrar que la tasca de recuperació de la llengua catalana, especialment en el cas de l'ensenyament, no es presentava fàcil. Hi havia moltes personalitats, tant a Madrid com a Barcelona, més influents, però, a la capital de l'Estat, que la introducció del català a les institucions era considerada com una ofensa a la dignitat i, sobretot, a la unitat d'Espanya.

Ateses les limitacions d'un estudi d'aquestes característiques, exposo a continuació, com a preludi a aquest apartat, una cronologia sobre la catalanització escolar en el període que estudia aquest treball, no pas exhaustiva però prou significativa. Es tracta simplement de tenir una eina a la mà que ens ajudi a explicar l'abast real de la dita catalanització, cronologia que, amb l'excepció de casos molt puntuals, només fa referència a esdeveniments més o menys relacionats amb aquesta problemàtica.

91. Totes aquestes referències les podeu trobar a Hermenegildo GINER DE LOS RÍOS, *El idioma español: Discurso pronunciado por la patria y por la lengua*, Barcelona, Las Juventudes Republicanas Radicales, 1916, 16 p.

1869. Salvador Genís publica *El auxiliar del maestro catalán en la enseñanza de la lengua castellana*.

1872. Es publica l'obra *Guía del instructor catalán* de Marià Brossa i Arnó.

1873. Valentí Almirall crea l'Escola Industrial i Mercantil de Sabadell, que, segons sembla, escolaritzava en català. Es clausurà el 1876.

1875. Francesc Ubach i Vinyeta, president de La Jove Catalunya, en la seva sessió inaugural es mostra favorable a l'oficialitat, l'ensenyament i el prestigi de la llengua catalana.

1880. Creació d'una Acadèmia de la Llengua Catalana, que no prosperà.

1885. *Memoria en defensa de los intereses materiales y morales de Cataluña* —Memorial de greuges. Efectes negatius de la castellanització de l'escola.

1886. Es publica *Lo catalanisme* de Valentí Almirall.

1886. Francesc Flos i Calcat publica *Las escuelas catalanas com a base principal para la propagació de la causa regional*.

1887. La Diputació de Barcelona admet comunicacions en català.

1887. Impulsat per Francesc Flos i Calcat neix un Patronat d'Escoles Catalanes, que trigarà a desenvolupar-se.

1888. Agustí Rius i Borrell publica *Tratado de educación escolar: Obra escrita para los maestros y para los padres que desean conocer los principios y las prácticas de la educación*.

1888. Celebració a Barcelona d'un Congreso Pedagógico Nacional. Alguns congressistes demanen la introducció del català a l'escola, com a mitjà per afavorir l'ensenyament del castellà. Proposta rebutjada.

1888. Missatge a S. M. Dña. Maria Cristina. Plantejament de catalanització de l'escola.

1892. Bases de Manresa. Es proposa el català com a llengua vehicular a tots els graus de l'ensenyament.

1892. Publicació de *Lo trobador català* d'Antoni Bori i Fontestà. Més de vint edicions. Supleix la manca d'escolarització en català. L'obra serveix perquè molts nois i noies aprenguin a llegir en català.

1892. Flos i Calcat dona una conferència en català a la Normal de Barcelona.

1895. Discurs d'obertura del curs 1895-1896 de l'Ateneu Barcelonès, a càrrec del seu president Àngel Guimerà, en la línia de les Bases de Manresa. Aquest discurs es fa en català per primera vegada. Algunes protestes.

1898. Domènec i Montaner propugna l'autonomia universitària, precedent del 1r Congrés Universitari Català.

1898. Flos i Calcat funda l'Escola Sant Jordi, el primer centre modern d'ensenyament en català.

1899. El mateix Flos i Calcat crea l'Agrupació Protectora de l'Ensenyança Catalana, que es converteix en Associació el 1902.

1900. Pastoral del bisbe Morgades a favor de la catequesi en català. Provoca una dura reacció periodística i política a Madrid.

1902. 2 de novembre. Decret Romanones sobre l'obligatorietat de l'ensenyament del catecisme en castellà. Entre les protestes recordem el missatge que van lliurar al rei les societats intel·lectuals i econòmiques el 12 de desembre d'aquest mateix any.

1903. Primer Congrés Universitari Català. Al marge de l'autonomia universitària, hom demana la creació de càtedres de Dret, Història, Llengua i Literatura catalanes. Arran del seu fracàs s'estableixen, l'any següent, els Estudis Universitaris Catalans. Hom sol·licità que aquests Estudis es poguessin impartir a la Universitat, petició que no tingué resultats pràctics i fou denegada oficialment el 3 de juliol de 1905.

1903. Salvador Genís publica *Lectura bilingüe*, aprovada pel Ministeri.

1904. Neixen diverses escoles que propugnen una renovació i modernització dels mètodes, la primera de les quals és l'Escola Mossèn Cinto.

1906. Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Es presenten propostes a favor del català com a llengua escolar.

1906. Prat de la Riba publica *La nacionalitat catalana*.

1906-09. Escola de Mestres de Joan Bardina. El català, llengua vehicular. Normal privada que no aconsegueix la legalització per atorgar títols.

1907. La Diputació de Barcelona, sota la presidència d'Enric Prat de la Riba, crea l'Institut d'Estudis Catalans.

1908. Pressupost Extraordinari de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, precedent del Decret de bilingüisme de l'abril de 1931. No s'aprova a causa de la laïcitat.

1909. Sota la direcció de mossèn Gil Parés i Vilasau, inicien les seves activitats les Escoles de la Sagrada Família, que formaven part de l'obra arquitectònica i humana de Gaudí.

1909-1910. Se celebra a Barcelona el Congreso de Primera Enseñanza. El mestre valencià Fèlix Martí Alpera presenta la ponència «Ventajas de la simultaneidad de idiomas en las Escuelas de aquellas regiones donde la lengua nativa no es la oficial». Avenços limitats en relació amb el Congrés de 1888, però no hi ha tanta animadversió envers el català.

1910. Es demana la cooficialitat a la Diputació de Barcelona. Prat de la Riba, atès que no hi ha cap normativa legal que consideri l'oficialitat del castellà, creu que no seria prudent aprovar la proposta. A partir d'aquest moment, però, s'accelera la catalanització en molts organismes depenents de la Diputació.

1911. La revista *El Clamor del Magisterio* comença a publicar *El calendari pedagògic* de Llorenç Jou i Olió, reeditat el 1930.

1912. Assemblea de la Unió Catalanista a Tarragona. Programa de catalanització de l'escola.

1913. 31 de gener. *La Veu de Catalunya* publica les *Normes ortogràfiques*.

1913. Joan Palau Vera assisteix al 1r Congrés Internacional Montessori a Roma. L'any següent sis mestres pensionades per la Diputació i l'Ajuntament de Barcelona assisteixen al 2n Congrés Internacional. El 3r Congrés Internacional Montessori, sota la direcció de la mateixa doctora, se celebrà, el 1916, a Barcelona.

1913. La Diputació de Lleida estableix cursos de català per als seus funcionaris. La Diputació de Barcelona crea el Consell d'Investigació Pedagògica, el 1916, Consell de Pedagogia, que el 1920 passarà a dependre de la Mancomunitat.

1914-1923. Primera Escola d'Estiu de Barcelona. Llengua vehicular, el català. El 1922 s'integra a l'organització d'aquesta escola la Federació de Mestres Nacionals de Catalunya.

1914. S'obre al públic la Biblioteca de Catalunya.

1915. Creació de l'Extensió d'Ensenyament Tècnic. L'activitat més interessant és, probablement, la publicació de textos en llengua catalana.

1915-1922. Publicació de *Quaderns d'Estudi*, els primers temps sota la direcció d'Eugeni d'Ors.

El CADCI promou la Diada de la Llengua Catalana, impulsada a partir de l'any següent i fins al 1920 pel moviment de Nostra Parla, que s'estén a les altres terres de parla catalana. Proposta que el català sigui llengua oficial a l'ensenyament.

1916. Gener. Missatge de la Real Academia Española contra la presència del català a l'ensenyament i a l'Administració pública. El Consell de Pedagogia comença a publicar la «Col·lecció Minerva de coneixements fonamentals». Segons dades de 1923, fins aquell moment, al marge dels textos exhaurits se n'havien publicat quaranta-tres.

Neix l'Editorial Pedagògica de l'APEC, que publica textos escolars en llengua catalana. L'Ajuntament de Barcelona estableix la Comissió de Cultura. El 1918 s'aprova la catalanització de tots els centres educatius dependents de l'Ajuntament de Barcelona, amb el vot en contra del Partit Radical.

1917-1918. Es comencen a donar classes de català a l'Escola Normal de Girona per als alumnes, subvencionades per l'APEC, que s'estendran a les altres normals, amb problemes, però, a la Normal masculina de Barcelona.

1917. La Protectora proposa la creació dels Estudis Normals, que establirà la Mancomunitat de Catalunya el 1919. La Diputació de Barcelona i la Mancomunitat exigiran el títol que atorgava aquesta escola per poder exercir en les institucions educatives dependents d'aquests organismes.

1918. La Federació de Mestres Nacionals de Catalunya presenta un programa d'actuació orgànic i sistemàtic i l'any següent propugna la catalanització de l'escola pública.

1918-1919. Segon Congrés Universitari Català. El català, llengua preferent. El Govern no accepta les propostes, esdevé, però, un referent per a la Universitat Autònoma de 1933.⁹²

3.4. ESTAT DE LA LLENGUA, EN L'ÀMBIT SOCIAL, A COMENÇAMENTS DEL SEGLE XX

Com sabem, hi ha moltes maneres de valorar l'estat d'una llengua. Quan Alexandre Galí diu, a principis del segle XX,

[...] la infiltració del castellà en l'esperit del país, no cal que ens fem il·lusions, Menéndez Pidal tenia raó: Catalunya l'any 1900 era un país netament bilingüe,⁹³

no ho hem de mirar amb recel. Malgrat, doncs, que aquesta afirmació responia a una realitat, sobretot pel que fa referència als sectors dirigits, els més castellanitzats —alguns fins i tot parlaven en castellà a casa seva perquè feia més fi—, tot plegat requereix més d'una matisació, especialment si ho observem des de la perspectiva actual.

La llengua, doncs, cal observar-la des de diferents angles. Allò que és ben cert és que, en la data esmentada, la castellanització de l'ensenyament, en tots els seus graus, era pràcticament total i que el comte de Romanones, president del Govern central, es preparava, el 1902, per a l'últim assalt, prohibint l'ensenyament del català al catecisme, l'únic bastió on la nostra llengua tenia una presència important. Cal precisar que en el món urbà, especialment a Barcelona, el cas-

92. Com es recorda, al llarg del treball, diverses vegades, el context canviaria radicalment amb la proclamació de la dictadura de Primo de Rivera (setembre 1923 - gener 1930), durant la qual es prohibeix l'ús del català en totes les institucions públiques i es persegueix en algunes de privades.

93. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya*, vol. I: *La llengua: Entitats difusores i propagadores*, Barcelona, Fundació Alexandre Galí, 1979, p. 12-13 i 99. (L'autor fa referència a un article de Menéndez Pidal titulat «Cataluña bilingüe», *El Imparcial* (Madrid) (15 desembre 1902)).

tellà també havia penetrat en alguns sectors de l'Església pel que fa a la predicació.

Situant-nos en aquella època, hi ha un altre aspecte del qual, generalment, se'n parla poc i que convé no oblidar. Em refereixo concretament al món professional des dels seus diferents vessants, com és ara: el món del dret i de la medicina, del comerç, de la indústria, etc.⁹⁴ Quant a la correspondència privada, per exemple, els que sabien escriure només ho feien en castellà. Cal convenir, per tant, que l'analfabetisme en la llengua del país era pràcticament total.

El català, que encara no s'havia normativitzat, només l'utilitzaven com a llengua culta alguns lletraferits, com també quatre periodistes que l'empraven per escriure en els primers periòdics que apareixen en la nostra llengua i ben poca cosa més.

Altrament no podem oblidar que la llengua social continuava sent el català. Hi tenia un paper important el fet que un nombre elevat de nois i noies del país no gaudissin dels suposats *avantatges de l'escolarització*, la qual era un dels factors determinants de la castellanització lingüística. Aquesta situació tenia com a conseqüència que el coneixement del castellà, al marge d'un percentatge no gaire important d'immigració procedent de zones de l'Estat de parla castellana, quedés limitat als nois i noies, generalment els primers, que havien freqüentat l'escola, percentatge que el 1900 no superava el 50 %.

D'altra banda, al marge que molts pares passessin de l'escola de llurs fills, l'escolarització obligatòria, premissa fixada per la Llei Moyano del setembre de 1857, que mai es va complir, es limitava a tres anys, dels sis als nou. L'obligatorietat fins als dotze anys no es va aprovar fins el 1909. El percentatge irrisori de noies que generalment freqüentaven l'escola no hi anaven més enllà d'aquests tres anys.

El Memorial de Greuges del febrer de 1885 expressava un sentiment que es començava a manifestar més enllà del món literari.

Ni la constancia ni el afán de predominio del grupo castellano han logrado supeditarnos completamente en este punto. Nada importa que el catalán haya sido desterrado de las escuelas, con gran prejuicio de la instrucción primaria en nuestras comarcas; [...]. No sólo seguimos hablando catalán sino que en los últimos años se ha verificado el renacimiento literario de nuestra lengua, habiendo tomado tal vuelo, que hoy cuenta ya nuestra joven literatura obras de empeño en casi todos los ramos.⁹⁵

94. En el cas de la indústria, el vocabulari de la nostra llengua, de manera especial en el ram tèxtil, atesa l'especificitat catalana, es va mantenir fins al 1950, aproximadament.

95. Extret de J. A. GONZÁLEZ CASANOVA, *Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938)*, Barcelona, Curial, 1974, p. 498.

Tot i que la Renaixença es va limitar d'entrada al dit món literari, els que estaven més conscienciats per aquesta problemàtica no tardaren gaire a adonar-se que per fer realment efectiva la catalanització del país en els diferents àmbits d'actuació sociocultural es necessitaven, com a mínim, dues condicions:

- La penetració del català en tots els graus de l'ensenyament.
- La normativització de la nostra llengua a les institucions públiques, com a mínim a les diputacions i els ajuntaments, condició que podria exercir una influència en el context escolar.

Malgrat que es tractava de sectors molt minoritaris, a l'últim quart del segle XIX es plantejaren, a nivell teòric, totes les reivindicacions educatives pedagògiques i de llengua escolar que es començaran a portar a la pràctica escolar durant els anys que estudiem en aquest treball. Amb relació a aquesta qüestió, tal com afirmava Francesc Flos i Calcat, a finals del XIX:

Algun ha dit que en l'actual renaixença catalanista cal fer poble, cal preparar els homes de l'esdevenidor, el mitjà més decisiu per obtenir això és l'escola.⁹⁶

A partir de la democratització de les institucions públiques catalanes, a principis de la centúria passada, atès que hi havia algunes vegades poca precisió en la legislació centralitzadora, determinats sectors socials van tenir possibilitats per impulsar alguns projectes escolars amb vocació catalanitzadora, sobretot pensant en els sectors que gaudien d'una certa llibertat, o, si més no, manca de control, pel Govern de Madrid.

3.5. LA PENETRACIÓ DEL CATALÀ A L'ENSENYAMENT

Hi havia moltes diferències substancials en l'estructura de l'ensenyament espanyol, que es palesaven en les diferències entre els tres graus tradicionals de l'ensenyament, primari, mitjà i universitari, sistema establert a partir del primer Trienni Liberal (1820-1823). Això explica que estudiem separatament cada un d'aquests tres graus. Les citades diferències afectaven sobretot el seu nivell programàtic, com també la seva particular estructura.⁹⁷

96. Citat a Josep PARUNELLA, *Francesc Flos i Calcat: Notes biogràfiques i selecta de fragments. Edició commemorativa d'homenatge a la seva memòria*, Barcelona, Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, 1932, p. 9.

97. Atès que l'ensenyament tècnic se sortia del marc de l'estructura tradicional, ens ocuparem de la seva catalanització a l'apartat dedicat a les institucions públiques, on la catalanització va tenir una major incidència.

3.5.1. LA CATALANITZACIÓ A L'ENSENYAMENT PRIMARI

3.5.1.1. *La introducció del català a l'escola privada*

Com veurem més endavant, les dificultats per introduir el català a l'escola de l'Estat eren força grans, amb la qual cosa no té res d'estrany que comencem pels establiments docents privats. Cal pensar que, en el cas de l'ensenyament primari privat, sotmès especialment a un control ideològic més que no pas programàtic, la introducció del català no resultava fàcil, però de cap de les maneres impossible.

En aquell temps, a l'escola primària no hi havia exàmens oficials, tan sols existia un programa de referència. En aquest context, la introducció del català a l'escola esdevenia, almenys teòricament, en el cas de l'escola privada, un xic més fàcil. La catalanització escolar, al marge dels entrebancs legals, a l'hora de la veritat, havia de superar molts contratemps, la normativització de la llengua i la manca total de material pedagògic. Aquesta situació originava que la major part dels mestres masculins i femenins no s'arrisquessin a fer cap mena de canvi, a vegades simplement per inèrcia.

La situació a la primera dècada i en part segona del segle XX no era massa esperançadora, com intentem expressar en les consideracions següents:

— Les escoles tradicionals, en la seva majoria, ignoraven l'existència del català.

— Algun tipus de centres, teòricament renovadors, com és ara alguns de vinculats, més o menys, al moviment obrer, escoles racionalistes i centres d'alguns ateneus, també escolaritzaven únicament en castellà.

— El mateix passava a la major part d'escoles confessionals, comptant-hi les més renovadores, sobretot les que depenien dels ordes religiosos.

— Fins i tot els centres renovadors relacionats amb el catalanisme polític naixent, tampoc es pot dir que fossin escoles plenament catalanes.

Un cert interès per l'escolarització en català s'havia iniciat durant l'època de la Revolució de Setembre de 1868, sempre, però, a nivell privat. Atesa la importància que en l'època de la Restauració tenia l'ensenyament públic, hi havia alguns mestres que es manifestaven a favor de la integració de la nostra llengua a l'escola pública.

Les primeres propostes, en un cenacle públic, començarien a sortir a la llum a partir del Congreso Pedagógico Nacional de 1888:⁹⁸ aquestes propostes

98. Celebrat a Barcelona amb motiu de l'Exposició Universal, des de Madrid es va considerar com un Congreso Regional, ja que un Congreso Nacional només podia tenir lloc a la capital de l'Estat.

es limitaven, de moment, com ja he indicat, a la introducció del català a les primeres edats per facilitar l'escolarització en castellà.⁹⁹

Malgrat que sempre es parla de l'escola catalana de Francesc Flos i Calcat, fundada el 1898, hi va haver intents anteriors, tot i que no arribaren a perpetuar-se. L'establiment d'aquesta escola va ser el preludi de la creació de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana.¹⁰⁰

Calien, però, altres iniciatives que completessin aquest primer pas. La nova conjuntura política que s'obre a principis del segle passat esdevindrà determinant, tot plegat afavorit, en certa manera, pel Decret Romanones, citat en la cronologia, que va provocar una dura resposta en diversos sectors, com és ara en grups religiosos, intel·lectuals i, sobretot, entre els universitaris. Els incidents que es van produir van transcendir en bona part de la societat i determinaren que el 19 de desembre de 1902 es fessin algunes puntualitzacions al Decret, que quedava, en certa manera, en suspens, com veurem més endavant.

Prat de la Riba¹⁰¹ es convertirà en un personatge clau, ja que el trobem en la majoria d'iniciatives educatives que es produeixen en aquests anys, centrades en la modernització de les escoles, en les quals la introducció del català en el món escolar tenia un paper rellevant.

En aquesta croada, Prat cercarà el suport de grups i persones, en aquest darrer cas d'una manera especial de Joan Bardina, que, segons el director de *La Veu de Catalunya*, era la persona indicada per fer efectiu el seu projecte, que

99. Malgrat que només es demanava la introducció del català al parvulari per facilitar l'ensenyament del castellà, aquesta proposta no va tirar endavant. Cal precisar que entre els que demanaven aquesta introducció, n'hi havia que pensaven únicament en aquesta proposta i d'altres que partien de la base que això podia ser un primer pas cap a objectius més ambiciosos.

100. La bibliografia sobre la fundació de la Protectora i la seva trajectòria, com també l'evolució de l'escola de Flos i Calcat fins al 1936, té un gruix important.

101. Prat de la Riba definia el seu pensament a *La nacionalitat catalana*, obra de la qual recollim alguns fragments que fan referència a la llengua: «Les societats polítiques o Estats han comprès també la valor incomparable de posseir una llengua que doni unió i cohesió als seus membres, separant-los dels altres, i d'aquí prové que, quan naturalment no assoleixen aquest resultat per no coincidir les fronteres de l'Estat amb els límits d'una sola unitat lingüística, facin esforços desesperats a fi d'obtenir per la violència aquesta desitjada unitat de parla; i així afavoreixen l'expansió d'una llengua, d'aquella que adopten com oficial, i combaten durament les altres fins a corrompre-les i fer-les desaparèixer [...]. Per la mateixa raó, els pobles que reaccionen contra l'absorció d'altres pobles, així que senten la necessitat d'afirmar la seva personalitat, s'agafen a la seva unitat de llengua com a principi salvador i fonament del seu dret.» «El poble que no ha sabut construir una llengua pròpia, és un poble esguerrat, perquè la llengua és la manifestació més perfecta de l'esperit nacional i l'instrument més poderós de la nacionalització, i, per tant, de la conservació i la vida de la nacionalitat» (Enric PRAT DE LA RIBA, *La nacionalitat catalana*, Barcelona, L'Anuari de l'Exportador, 1906, edició de luxe, 1946, p. 67 i 70).

abraçava tots els graus de l'ensenyament. Trobem el pedagog de Sant Boi de Llobregat en gran part dels projectes educatius que tenen lloc a la capital catalana, a partir de 1902.¹⁰²

Gràcies primordialment, per tant, al nou context polític i sobretot al nou clima social, apareixen, al marge de l'escola de Flos i Calcat, diversos centres educatius renovadors amb voluntat de catalanització de l'escola.¹⁰³ Convé precisar, com veurem tot seguit, que, en aquell moment, «catalanització escolar» no tenia el sentit que va tenir més endavant o que té actualment.

Voldria precisar, pel que fa a aquesta qüestió, que, en moltes d'aquestes escoles, no sempre renovació pedagògica i catalanització, entesa en un sentit ampli, eren sinònims, com s'ha afirmat en més d'una ocasió, almenys en els inicis del moviment.

Quant als establiments docents que intentaven seguir les pautes del moviment renovador que s'estava desenvolupant a Europa i Amèrica, potser caldria parlar, en línies generals, de quatre tipus d'escoles:

1. Escoles on la presència del català era pràcticament nul·la.
2. Escoles on hi havia una tímida presència de la llengua catalana, classes de català, festes de final de curs o similars, on els alumnes recitaven poesies catalanes, etc.
3. Escoles que podem considerar, fins a un cert punt, bilingües, en la línia del Pressupost Extraordinari de Cultura de 1908 o del Decret de bilingüisme de l'abril de 1931.
4. Escoles Catalanes en les quals, entre les matèries que s'estudiaven, hi figurava la gramàtica castellana.

Com a exemples d'aquests quatre centres escolars emblemàtics, podríem considerar-ne els següents:

- En el grup primer, el Nuevo Colegio Mont d'Or.
- En el segon, la Fundación Horaciana de Enseñanza.
- En el tercer, l'Escola Vallparadís de Terrassa.
- En el quart, les Escoles Catalanes del Districte II i VI.

Pel que fa al primer grup, només cal que consulteu l'opuscle que explica les activitats i el programa d'aquest col·legi, on no hi ha cap referència a la llengua

102. La celebració del 1r Congrés Universitari Català de 1903, els intents del Patronat d'Escoles, el Pressupost Extraordinari de l'Ajuntament de Barcelona de 1908 i, sobretot, l'Escola de Mestres estan vinculats directament o indirectament a Joan Bardina. Sobre tots aquests aspectes hi ha una bibliografia força extensa.

103. Segons dades de la Protectora, el 1905 hi havia tretze Escoles Catalanes. A més de Barcelona, n'hi havia a la Granada, l'Hospitalet, Tarragona, Manresa i Berga, entre altres poblacions. Cf. *Bolletí de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana*.

catalana. Recollim, d'altra banda, les paraules ben significatives d'Andreu Nin sobre el projecte del Nou Mont d'Or.

N'hi ha prou amb dir, com a resum que en el «Nou Mont d'Or» es porta a cap una obra d'educació intel·lectual, física i moral harmònica i integral.

L'ensenyança es dona en castellà, mancant així a un dels més elementals principis pedagògics i l'escola és catòlica. Partidaris decidits de l'escola laica i de l'ús de la llengua materna dels nois en l'ensenyança no podem estar identificats amb dissensió castellanista i religiosa del «Nou Mont d'Or». És cert, és clar, que l'escola és, com diem al principi, aristocràtica i, per aquest motiu, s'ha de caure en doloroses claudicacions.¹⁰⁴

Altament podem recordar, amb relació al segon dels models esmentats, el testimoni de Pau Vila respecte a l'Escola Horaciana, que ell havia fundat.

En el capítol de llenguatge, hi figura: «Estudis pràctics de la Llengua Catalana». El nostre ensenyament era en castellà.

Nosaltres, que ens havíem rebel·lat contra traves i rutinarismes pedagògics, no havíem pogut encara alliberar-nos del provincialisme d'ensenyar en castellà. Pesava molt l'habitud secular i ens escapava encara la profunda vitalitat creadora del verb de la raça. A dir veritat, no ens havíem alliberat del tot, sinó després d'haver ensenyat durant més de tres anys en castellà en país de llengua castellana.¹⁰⁵ Ara sabem l'empenta decisiu i eficient que dona l'ús de la pròpia parla a l'acció pedagògica del mestre.

Malgrat aquest error lamentable, l'ànima de la raça era més forta que els nostres prejudicis, i el nostre tracte amb els nois, la nostra acció educadora, era sempre en català. Demés, en català recitaven i cantaven.¹⁰⁶

Als opuscles de la Fundació Horaciana de 1910, hi figuren classes de català i francès, però l'ensenyament continuava essent en castellà. En realitat amb la marxa de Pau Vila a Ginebra, l'Horaciana acabaria perdent el seu sentit.¹⁰⁷

104. Cf. Andreu NIN, «De pedagogia. El "Nou Colegi Mont d'Or"», *El Poble Català* (22 setembre 1912). Consulteu també *Nuevo Colegio Mont d'Or*, Barcelona, juny 1912. (En aquest opuscle, no hi figuren ni tan sols classes de llengua catalana.) Vegeu, a més, Salvador DOMÈNECH, *El moviment de renovació pedagògic públic i privat*, en el mateix treball.

105. A mitjan 1912 Pau Vila va deixar l'Escola Horaciana per anar a fer un curs a Ginebra, a l'Institut Rousseau, pensionat per la Junta de Ampliació de Estudios, i més endavant va aplicar els coneixements adquirits a la ciutat suïssa al Gimnasio Moderno de Bogotà (1915-1918).

106. Cf. Pau VILA, *Assaig de recordança i de crítica del que fou l'Escola Horaciana*, Barcelona, Impremta de la Casa de Caritat, 1920, p. 11. (Al final del llibre citat hi ha una extensa bibliografia sobre la projecció de la Fundació Horaciana de Enseñanza.)

107. Cf. FUNDACIÓ HORACIANA DE ENSEÑANZA, *Su labor pedagógica*, Barcelona, Neotípi, 1910.

Quant al tercer grup, recordem la trajectòria de l'Escola Vallparadís de Terrassa, a través dels programes i les hores dedicades a cada matèria específica. Presentem a continuació alguns exemples per donar a entendre la situació de la llengua en aquest centre:

En referència al primer i segon grau, dels sis als vuit anys i dels vuit als onze anys:

Aquest grau serà bilingüe, tan aviat es parlarà català com castellà. El castellà es practicarà a més del temps de classes, fent-lo servir per a lliçons o feines determinades.¹⁰⁸

Com podeu veure, cal considerar aquestes escoles, fins a un cert punt, com a bilingües, tot i que, de ben segur, la llengua principal a les aules era el català i la social a fora de les classes, també. Aquesta darrera premissa no era pas general, especialment en l'escola pública, en centres depenents dels ordes religiosos d'ensenyament i en altres de vinculats a determinats sectors de l'obrerisme.¹⁰⁹

Finalment, quant al quart grup, em referiré a les Escoles Catalanes dels districtes II¹¹⁰ i VI de Barcelona, on la llengua vehicular era la catalana i on es donaven classes de gramàtica castellana. El fet de la qualificació d'escoles com a catalanes no era gratuït, ni de bon tros, ja que eren, segons totes les notícies que posseïm, dels pocs centres docents on el català estava present en totes les activitats internes i externes de les escoles.¹¹¹

Ramon Monegal i el doctor Jeroni Estrany, especialment aquest darrer, ja des de 1900 havien tingut un paper fonamental a favor de la catalanització de l'escola dirigida als obrers. La seva idea era la creació d'una Extensió Universitària en català que fructificaria en les Escoles del Districte VI, que acabaren formant un conjunt, en certa manera, amb les Escoles del Districte II.¹¹²

108. Cf. PATRONAT D'ENSENYANÇA DE TERRASSA, *Escola Vallparadís*, setembre 1910; PATRONAT D'ENSENYANÇA DE TERRASSA, *Escola Vallparadís*, curs 1911-1912.

109. Els diversos testimonis sobre les prohibicions de parlar en català en determinades escoles, fins i tot a l'hora del pati, en tots els països de parla catalana, són prou coneguts per insistir-hi.

110. En la fundació de la primera escola del districte II, l'Escola Mossèn Cinto i l'Escola Verdader de Granollers, hi tingué un paper important Flos i Calcat. Hem de pensar que es tractava de centres on el català exercia un rol predominant. Cf. ESCOLES DEL DISTRICTE SEGON, *Memoria presentada a la Junta General Extraordinària celebrada el 3 de febrer de 1905*, Barcelona, L'Avenç, 1905, 15 p.

111. Cf. ESCOLES DEL DISTRICTE VI, *Historia: Organització: Mètodes pedagògics*, Barcelona, Gustau Gili editor, 1912.

112. Sobre la trajectòria del doctor Jeroni Estrany, vegeu: Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, «Un badaloní pràcticament desconegut. El Dr. Jeroni Estrany i Lacerna 1857-1918», *Carrer dels Arbres* (Badalona), núm. 14 (desembre 2003), p. 7-18; «Aspectes poc coneguts de la renovació pedagòg-

Siguin escoles totalment catalanes o centres on el català exercia un paper a tenir en compte, la qüestió és que, en el cas de la ciutat de Barcelona, de la qual disposem de dades directes o indirectes, els percentatges dels citats tipus de centres no superà pràcticament mai, almenys fins el 1923, el 10 %.¹¹³ D'altra banda, Alexandre Galí, després d'una exposició molt detallada, arriba a la conclusió que abans de 1931 aquest percentatge devia oscil·lar al voltant del 10 % pel que fa a l'escola privada i un 7 % en el cas de la població total.¹¹⁴

3.5.1.2. *La introducció del català a l'escola nacional*

La catalanització en el cas de l'ensenyament de l'Estat, *escuela pública* primerament i *escuela nacional*¹¹⁵ a partir de 1910-1911, va ser molt difícil, tot i que existien algunes esletxes arran de la rectificació del Decret Romanones de 1902. Com diu Alexandre Galí referint-se a l'RD de 19 de desembre de 1902:

Era, [...] una reial ordre aclaratòria que constituïa una derogació tan irregular com el mateix reial decret que deia aclarir. Però amb ella l'exclusivitat del castellà queda sense efecte i, en canvi, hi havia la declaració explícita que a l'escola es podien usar altres llengües...¹¹⁶

Hermenegildo Giner de los Ríos s'expressa en els mateixos termes, però amb una visió totalment contrària, quan diu referint-se als governants de Madrid:

Ellos son los responsables, que faltando a los respetos del Parlamento y no teniendo más que una votación en una Cámara, os dieron la Constitución de la Man-

gica. Jeroni Estrany i Lacerna 1857-1918», a *XVI Jornades d'Història de l'Educació dels Països Catalans: La renovació pedagògica*, Figueres, novembre 2003, p. 41-56.

113. De la consulta dels anuaris estadístics, se'n treu la conclusió que el percentatge de les escoles que adopten noms catalans, dada significativa, no ultrapassa mai l'esmentada xifra.

114. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya*, vol. I: *La llengua: Entitats difusores i propagadores...*, p. 207-212.

115. Arran de la Setmana Tràgica, que des de Madrid fou considerada com un moviment separatista, no és estrany que, al cap d'un quant temps, s'acabés oficialment adoptant el nom d'*escuela nacional*, i durant la dictadura de Primo de Rivera, el d'*Institutos Nacionales*, pel que fa al batxillerat.

116. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya*, vol. I: *La llengua: Entitats difusores i propagadores...*, p. 100. (Observeu que en la cronologia, l'any 1903, hi figura l'obra *Lectura bilingüe*, aprovada pel Ministeri.)

comunidad; ellos los que torpemente prohibieron que se enseñara el catecismo en catalán en las Escuelas, para después tolerar, no ya el Catecismo, sino todas las enseñanzas en catalán.¹¹⁷

Tot i aquesta aparent tolerància envers la presència del català a l'escola, no quedava reflectida a la realitat. Llorenç Jou i Olió ens explica que, en aquests anys, amb referència a les *escuelas nacionales* que hi havia a Catalunya, podríem distingir entre:

- els enemics de la nostra llengua,
- els indiferents,
- els que donaven entrada al català en algunes de les seves lliçons,
- finalment, aquelles escoles:

[...] no completament bilingües, puix el castellà hi predomina sempre, però on s'hi fan alguna vegada exercicis en català, referents a totes les matèries. Dintre l'ensenyança pública, no creiem que enlloc es vagi més lluny en els nostres dies.¹¹⁸

Al llarg de la segona dècada del segle passat s'observa, en general, una certa conscienciació del problema que es manifesta, com podeu veure en la cronologia, amb relació a la Federació de Mestres Nacionals de Catalunya. A la pràctica, però, poc es va poder avançar en aquesta línia, sobretot si recordem el cop d'estat de Primo de Rivera, al setembre de 1923.

3.5.2. EL CATALÀ A L'ENSENYAMENT SECUNDARI

De la mateixa manera que l'organització de l'ensenyament primari permetia certa llibertat quant a la llengua d'escolarització, això resultava impossible en el cas del batxillerat, amb uns exàmens i uns programes totalment regulats que marginaven el català. Ni tan sols durant el període republicà, amb l'excepció dels instituts escola i l'anomenada Normal de la Generalitat, la llengua catalana va ser gaire present als instituts, fins i tot elementals, i en qualsevol tipus de centre privat d'ensenyament secundari, amb ben poques excepcions.

En els anys que estudiem no es coneix cap intent de catalanitzar directa-

117. Cf. Hermenegildo GINER DE LOS RÍOS, *Discurso pronunciado en el Consistorio barcelonés el 22 de febrero de 1916*, p. 6.

118. Cf. Llorenç JOU I OLIO, *Calendari pedagògic (1910-1913)*, Barcelona, Llibreria Camí, 1930, p. 82-83.

ment o indirectament aquest grau de l'ensenyament. D'entrada, hi havia un 60-70 % que no en volien ni sentir a parlar, els instituts, per una banda, i per una altra, els col·legis dependents dels ordes religiosos. En el tercer grup, a vegades escoles particulars, hi podem trobar algun cas d'interès envers el català, però pràcticament cap en aquests anys.

3.5.3. EL CATALÀ A LA UNIVERSITAT DE BARCELONA

El fet que només existís un centre universitari, que comprenia Catalunya i Balears, feia més fàcil, almenys en comparació amb els altres graus de l'ensenyament, que es poguessin encetar campanyes a favor d'una certa presència del català a la Universitat de Barcelona.

Atès que en alguns estudis que es consideraven de caràcter universitari el català pogués estar present, o el fet del clamor dels estudiants universitaris a favor d'una modernització de la Universitat, grans protagonistes del 1r i 2n congressos universitaris el 1903 i en 1918-1919, respectivament, en els quals l'autonomia universitària i la catalanització de la Universitat foren les dues reivindicacions fonamentals, no va implicar, malgrat tot, que el català i la Universitat tinguessin cap mena de relació.

En ambdós congressos s'hagueren de salvar molts entrebancs oficials; el de 1903 es va haver de celebrar al Palau de Belles Arts, perquè no s'atorgà el permís preceptiu per tal que tingués lloc a la Universitat; el de 1918 estigué suspès durant un quant temps i s'inaugurà un mes després de la data prevista. El PRR fins i tot organitzà un congrés paral·lel.¹¹⁹

Quant als congressos universitaris, el tema de la llengua i la cultura s'explicita en el cas del Congrés Universitari de 1903 en els següents apartats:

Secció 1.^a

Tema 6è.

En la Universitat Catalana s'establiran càtedres de Dret Civil Català i d'His-

119. A més de les actes dels congressos de 1903 i 1918, sobre els problemes per tirar endavant aquests congressos, les seves sessions i les seves conseqüències, vegeu *Els congressos universitaris: Catalanització i autonomia de la Universitat*, Barcelona, Undarius, 1977, p. 5-48 (edició a cura de Miquel Puig i Reixach). Respecte al Congrés de 1903, podeu veure Jordi MONÉS i PUJOL-BUSQUETS, «El Congrés de 1903», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, núm 5 (2001-2002), p. 132-143. Quant al Congrés paral·lel de 1918 celebrat a l'Escola Normal masculina de Barcelona, també podeu consultar Jordi MONÉS i PUJOL-BUSQUETS, *L'Escola Normal de Barcelona 1845-1972*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2000, p. 198-199.

tòria i Literatura Catalanes. També s'establiran càtedres d'Història del Dret Català, Història de la Filosofia Catalana, Història de l'Art Català i Història dels catalans, de Llengües romàniques i de Llengua àrab clàssica i vulgar.

Mentre dites càtedres no tinguin existència oficial s'establiran amb caràcter lliure, mitjançant el concurs de les entitats que vulguin prestar-lo.

Secció 2.^a

Tema 2on: IDIOMA.

La llengua oficial de la Universitat Catalana i de l'ensenyança a càrrec dels Municipis o de la Contrada,¹²⁰ serà la catalana.

Això no obstant no ha d'impedir que s'usin altres idiomes sempre que les necessitats de l'ensenyança ho reclamin.¹²¹

Pel que fa al Congrés de 1918-1919, les referències a la catalanitat són molt més específiques, com s'expressa a continuació:

SEGONA SECCIÓ.

II. Catalanitat de la Universitat.

1a. La llengua oficial de la Universitat serà la catalana. Podran, no obstant, donar-se ensenyances en altra llengua, sia quan la naturalesa de la matèria ho reclami o per ésser la pròpia del professorat encarregat de donar-les, o en casos excepcionals per ésser la de la majoria dels alumnes.

2a. Donat que la Universitat és un centre de cultura superior i en atenció al nostre endarreriment intel·lectual, es procurarà atendre en primer terme a la competència del professorat, cercant els homes més eminents, sense tenir en compte llur nacionalitat.

3a. Té la cultura superior un caràcter universalista. Però és natural que en cada poble s'estudiïn amb major deteniment les disciplines íntimament relacionades amb la seva vida; i per això en la nostra Universitat deuen crear-se càtedres de Llengua Catalana, Literatura Catalana, Geografia de Catalunya, Història de Catalunya, Arqueologia Catalana, Història de l'Art Català i Dret Català. Mentre no s'organitzin aquestes ensenyances es procurarà incorporar a la Universitat les càtedres dels Estudis Universitaris Catalans.

4a. La catalanitat de la Universitat i de la Cultura, més que a singularitzar-se, deu consistir en aportar el nostre esforç i l'esperit del nostre poble al patrimoni espiritual de la humanitat.¹²²

120. En les conclusions d'aquest Congrés es preveia que es podien establir càtedres universitàries fora de Barcelona.

121. Cf. *Els congressos universitaris: Catalanització i autonomia de la Universitat*, p. 65 i 69.

122. Vegeu *Els congressos universitaris: Catalanització i autonomia de la Universitat*, p. 82-83.

En les reivindicacions esmentades no eren solament els estudiants els portaveus, sinó que hi havia, també, alguns catedràtics universitaris que es manifestaven clarament a favor de l'autonomia i la catalanització de la Universitat.¹²³ Tot i això, haurem d'esperar el 1930 per tal que el llatí doctor Balcells faci sentir per primera vegada una veu catalana en la seva història, en el *Paraním* de la Universitat de Barcelona, establerta el 1837.¹²⁴

3.5.4. LA LLENGUA ESCOLAR A LES INSTITUCIONS PÚBLIQUES CATALANES

Hem començat el nostre viatge sobre la trajectòria de la llengua catalana en els centres d'ensenyament pensant en la societat civil, atesa l'actitud de rebuig de l'escola oficial. Aquest viatge iniciat per aquest sector en solitari es veurà impulsat a partir de finals de la primera dècada del segle passat per les institucions públiques catalanes, que començaran a exercir, directament o indirectament, un paper que podem considerar capdavanter. Seguint, doncs, aquest criteri, estudiarem els ajuntaments, les diputacions i la Mancomunitat.

3.5.4.1. *Els ajuntaments*

Quan es parla d'ajuntaments, en aquests anys, cal referir-se primordialment al consistori barceloní, on la democratització resultava més evident i on es manifestava, també, una major pressió social, que es palesava en les subvencions que atorgà en aquells anys.

c) Lengua adoptada en las escuelas y enseñanza de la religión.

La mayor parte de las Escuelas particulares subvencionadas por el Ayuntamiento de Barcelona fueron creadas por un doble movimiento de la opinión que es imposible desconocer. Un gran número de ellas presentan como nota característica la lengua catalana como lengua oficial de la Escuela; otras en gran número también, se distinguen por haberse suprimido en ellas toda la enseñanza de la religión...¹²⁵

123. Arran del Congrés es donà a conèixer el «Manifest dels universitaris», signat per vint-i-sis catedràtics, on es demanava autonomia científica i docent, catalanitat i neutralitat política.

124. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, «La lluita per l'autonomia universitària», *L'aportació de la universitat catalana a la ciència i a la cultura*, L'Avenç Estudis, 1981, n. 23, p. 40 i 44.

125. Cf. *Les construccions escolars de Barcelona*, 2a ed., Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Assessoria Tècnica de la Comissió de Cultura, febrer 1922, p. 51.

El primer projecte en el qual es plantejà el problema de la llengua d'escolarització és el Pressupost Extraordinari de Cultura de 1908, que constitueix, com s'assenyala en la cronologia, un precedent del Decret de bilingüisme de 1931.¹²⁶ En aquest sentit, val la pena recordar la Base 6a.

Base 6.ª En estas escuelas se dará la enseñanza en catalán y se adoptarán aquellos procedimientos pedagógicos que se consideren más eficaces en el estudio de la lengua castellana, para asegurarse que los niños asistentes a ellas lleguen a dominarla perfectamente. Los niños cuya lengua materna sea distinta de la catalana, recibirán en castellano un curso preparatorio, en que mediante ejercicios prácticos en lengua catalana alternados con otros de aritmética, caligrafía, dibujo y demás de carácter gráfico, se les habilite para seguir con fruto en lo sucesivo la enseñanza general.¹²⁷

El primer pas, en el terreny pràctic, vers la catalanització dels centres educatius municipals el trobem a l'Escola del Bosc.

De consiguiente en el primer grado cuando el niño entra en la Escuela se emplea la lengua catalana como lengua vehicular o medio de comunicar toda enseñanza. Se exceptúa el caso de los niños cuya lengua materna sea la castellana, en el cual siguiendo el mismo principio que hemos expuesto, la enseñanza se dará en dicha lengua...¹²⁸

El pas més important, però, es donarà arran de la creació de la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, el 1916. En aquest sentit, cal recordar la sessió de l'any esmentat, en què la Lliga Regionalista presenta una moció a favor de la catalanització del consistori barceloní recollint un prec dels organitzadors de la primera Diada de la Llengua Catalana.¹²⁹ A partir d'aquest moment, les publicacions de l'Ajuntament barceloní passaven a ser majoritàriament en català.¹³⁰ Pel que fa específicament a la llengua d'escolarització, convé recordar el dictamen de 1918, segons el qual:

126. Aquest pressupost té una àmplia bibliografia; consulteu a tall d'exemple J. MATAS I TORT, *El presupuesto extraordinario de cultura de 1908 del Ayuntamiento de Barcelona en el marco de la renovación escolar*, 2 v., Barcelona, Universitat de Barcelona, 1977, tesi doctoral.

127. Extret de *Les construccions escolars de Barcelona...*, p. 84.

128. AYUNTAMIENTO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA, *Comisión de Colonias Escolares y Escuelas del Bosque, núm. 3, actuación pedagógica de la comisión*, 1914, p. 136-37.

129. Es tracta de la sessió del consistori barceloní del 18 de febrer de 1916 (vegeu nota 117).

130. Consulteu Josep GONZÁLEZ-AGAPITO, *Bibliografía de la renovación pedagógica*, Universitat de Barcelona, 1978, p. 29-71.

OPINA: Primer. Que a totes les Escoles primàries i elementals que tingui creades o creï més tard l'Ajuntament, l'ensenyament s'haurà de donar per raons pedagògiques en llengua catalana...¹³¹

Aquesta proposta fou criticada per alguns que deien que no representava cap avenç perquè molts dels establiments docents dependents del consistori barceloní ja s'havien catalanitzat, però la veritat és que representava un pas endavant, sobretot pel fet que, el 1922, es creava el Patronat Escolar de Barcelona, organisme mixt que depenia del Ministeri i de l'Ajuntament, arran del qual es tornà a plantejar aquesta qüestió.

3.5.4.2. *Les diputacions i la Mancomunitat de Catalunya*

Tot i que l'Ajuntament va començar la reivindicació a favor de la catalanització de l'escola, no podem oblidar el paper de la Diputació de Barcelona, que ja l'any 1900 es proposava modernitzar els seus centres educatius a partir d'establir una nova Universitat Industrial.

Arran de la constitució de la Mancomunitat, el 1914, les diputacions de Girona, Lleida i Tarragona començaran a rebre influència de la nova institució, tot i que no serà fins el 1920 que les citades diputacions s'integraran a l'esmentat organisme. Fou a partir d'aquesta data que diputacions, com és ara la de Girona, tingueren un paper a tenir en compte en la catalanització, esdeveniments que cauen fora, però, dels límits cronològics d'aquest treball.¹³²

Ja havíem indicat anteriorment l'actitud de Prat de la Riba a favor de la catalanització de l'escola des de principis de segle. El fet més transcendental, però, es produeix a partir de 1907, data en què Prat de la Riba és nomenat president de la Diputació de Barcelona. Al marge de les seves dues grans fites, la creació de l'Institut d'Estudis Catalans, el mateix 1907, i la fundació de la Biblioteca de Catalunya, el 1913, la seva figura tindrà un paper de primeríssima fila en les diferents propostes per introduir el català en les institucions que depenen de la Diputació, amb inclusió dels centres educatius.

El primer intent de catalanització oficial de la Diputació de Barcelona es con-

131. Cf. *Dictamen de la Comissió de Cultura*, Barcelona, 1918. (Aquest dictamen, aprovat per la majoria dels regidors del consistori barceloní, el podeu trobar complet a Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *La llengua a l'escola: 1714-1939*, p. 256-258.)

132. Tot i que la Mancomunitat, com a organisme que aglutinava les diputacions, no s'establí fins el 1920, des de la seva creació havia ja influït les altres diputacions catalanes.

cretava en la sessió del 15 de febrer de 1910, en què es demanava que la llengua catalana passés a ser, juntament amb el castellà, llengua oficial a la corporació barcelonina.¹³³ Aquesta proposta no fou aprovada, perquè Prat de la Riba la mirava amb un cert recel, atès que no existia cap normativa que hagués fixat que el castellà fos llengua oficial de la Diputació de Barcelona i, molt probablement, per no incomodar els seus aliats monàrquics; aquesta cooficialitat, presentada al cap d'un temps a la Diputació de Girona, obtingué el vistiplau dels diputats gironins.¹³⁴

La posició adoptada pel president de la Diputació de Barcelona fa pensar que la citada discrepància devia incidir en el fet que Prat de la Riba anés catalanitzant progressivament de forma semioficial la majoria d'organismes de la Diputació. D'altra banda, la centralització de l'ensenyament públic en els graus tradicionals impedia que la Diputació pogués exercir un cert paper en el món de l'ensenyament. Hi havia, però, una esclatxa, les possibilitats d'actuació que tenien diputacions i ajuntaments en el camp de l'ensenyament tècnic, un sector que no mereixia l'atenció de les classes dirigents espanyoles, o potser fins i tot un cert menyspreu.

És per això que Prat de la Riba, com a portaveu dels sectors més conscients políticament del món industrial, va aprofitar aquesta situació per potenciar l'esmentat ensenyament, amb el benentès, almenys en la seva mentalitat, que el català havia de tenir-hi un paper preponderant.

La política iniciada el 1910 facilitava que en els centres dependents de la Diputació s'anés adoptant progressivament el català com a llengua d'escolarització, la qual cosa es manifestarà d'una manera evident en l'Escola del Treball a partir del seu trasllat al nou edifici, a la Universitat Industrial del carrer Urgell, el 1914. Es dona la circumstància que l'esmentada inauguració es produeix quasi paral·lelament a la mort de l'antic director, Antonio Sánchez Pérez.

Alexandre Galí, testimoni de primera mà de la fundació d'aquest centre, afirmava que:

[...] l'ensenyança es dona en llengua catalana. L'escola elemental del treball fou la primera escola on el català va ésser emprat no pas subreptíciament sinó sostingut per una declaració franca i oberta d'una corporació popular.¹³⁵

133. Aquesta proposta havia estat presentada per Ildefons Suñol, de la Coalició d'Esquerres, i Miquel Folguera, de la Unió Catalanista, amb el vistiplau d'alguns diputats de la Lliga Regionalista. Cf. Josep Lluís MARTÍN, «Dinàstics i regionalistes», a Borja de RIQUER (dir.), *Història de la Diputació de Barcelona*, vol. II: 1898-1936, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1987, p. 28. (La Lliga Regionalista, encapçalada per Prat de la Riba, com dèiem s'hi va oposar.)

134. Consulteu Josep GRAU I MATEU, *La Lliga Regionalista i la llengua catalana, 1901-1923*, p. 240-242.

135. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya (1900-1936)*, llibre IV: *Ensenyament tècnico-industrial i tècnico-manual o d'arts i oficis...*, 1981, p. 151.

D'altra banda, al marge de les escoles pròpiament dites, les citades institucions podien intervenir indirectament en els diferents graus de l'ensenyança. En aquest sentit, la Diputació de Barcelona creava, el 1913, el Consell d'Investigació Pedagògica, Consell de Pedagogia a partir de 1916. Aquest organisme establí una sèrie d'institucions que atorgarien un gran prestigi a la pedagogia com a ciència, la qual, en tot moment, s'expressaria preferentment en català.

En la cronologia s'exposaven alguns dels esdeveniments més destacats de la trajectòria de l'esmentat Consell; ara només em limitaré a recordar una vegada més les seves fites més sobresortints, on el català és sempre la llengua preferent:

— Impuls juntament amb l'Ajuntament i la Diputació de Barcelona del moviment montessorità, amb una participació activa de la doctora Montessori i de la seva deixeblla predilecta, Anna Maccheroni.

— Creació de les Escoles d'Estiu de la primera època (1914-1923), a partir de la qual hom intentava posar els mestres a l'altura de les noves idees i tècniques pedagògiques que sorgien arreu d'Europa i Amèrica.

— Fundació dels Estudis Normals, un centre de formació de mestres, el títol del qual s'exigirà a tots aquells que donaven classes en centres dependents de la Diputació de Barcelona i la Mancomunitat de Catalunya.

— Establiment d'un servei editorial, d'una banda, edició de llibres de text en català i altres serveis de tipus similar, i de l'altra, publicació de *Quaderns d'Estudi*, una revista de gran alçada intel·lectual, que fou, però, molt criticada perquè no resultava adequada per al públic al qual anava dirigida.

— Creació d'una biblioteca pedagògica.

Voldria precisar finalment que la política a favor de la catalanització escolar endegada per Prat de la Riba a nivell privat, a principis de segle, i accentuada a partir del moment que presidí la Diputació de Barcelona, no sembla que seguís la mateixa orientació, especialment quan, arran de la mort de Prat de la Riba, fou nomenat president de la Mancomunitat Josep Puig i Cadafalch.¹³⁶

En aquest sentit, Alexandre Galí havia criticat més d'una vegada que en les escoles de les citades corporacions s'atorgava molt poca importància a l'ensenyament de la gramàtica catalana.¹³⁷ Malgrat tot, cal precisar que tots els centres educatius que depenien primer de la Diputació de Barcelona i després de la Mancomunitat, amb un total d'una trentena d'escoles a les quals assistien

136. Consulteu Josep GONZÁLEZ-AGAPITO, «Pròleg i guia de lectura», a *L'Escola Nova Catalana, 1900-1939*, Vic, Eumo i Diputació de Barcelona, 1992, p. LXIII.

137. Cf Alexandre GALÍ I COLL, «Per l'Escola Catalana» (text manuscrit, Arxiu Nacional de Catalunya, fons Alexandre Galí, inv. 253/II, sig. 0.02.248), citat a Josep GRAU I MATEU, *La Lliga Regionalista i la llengua catalana*, p. 370, n. 948.

uns dos mil sis-cents alumnes, la llengua vehicular fou pràcticament sempre el català.

Altrament, malgrat alguns intents i propostes de la Mancomunitat, aquest organisme no encetà una política seriosa respecte a la necessitat de textos escolars i de material didàctic en català i, a l'hora de la veritat, es va limitar a subvencionar les publicacions de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana. El nombre de manuals que publicaren, tant la Diputació i l'Ajuntament de Barcelona com la Mancomunitat de Catalunya, fou més aviat reduït. D'altra banda, les altres institucions públiques catalanes no podien eixugar aquest dèficit perquè disposaven de molt pocs recursos econòmics. La situació sobre aquesta problemàtica, l'expressava molt bé Alexandre Galí.

Cap dels ensenyaments substantius de l'escola no el tenim sistematitzat. Qui ens dóna la norma per l'ensenyament de la nostra llengua? On és el material, on és l'estudi dels clàssics, on són la selecta d'autors, on és la crítica literària i gramatical que orientin l'esperit públic i facin viable la tasca del mestre? És que cada mestre en la seva escola s'ho ha d'inventar?¹³⁸

En tot el que he expressat amb relació a l'Ajuntament, la Diputació de Barcelona i la Mancomunitat de Catalunya, voldria indicar que mentre l'impuls de la catalanització educativa en la primera dècada del segle passat té pràcticament com a protagonista la iniciativa privada, en la segona dècada les esmentades institucions exerceixen, també, un paper de primer ordre, incidint en les altres diputacions catalanes, en molts ajuntaments i en la catalanització de moltes escoles i, molt particularment, en el conjunt del moviment montessorrià públic i privat.

3.6. REFLEXIONS FINALS

Abans de cloure aquest treball, voldria posar sobre la taula dues qüestions, una d'externa i l'altra d'interna, en les quals val la pena tornar a insistir, en el primer cas, i potser precisar en el segon. Primerament exposaré aquella que fa referència al món extern a la catalanització educativa.

D'una banda, pel que fa als contraris a la política plantejada per sectors importants de la societat catalana a favor del català com a llengua escolar, caldria precisar que, malgrat que hi ha dos grups aparentment diferenciats, tots partei-

138. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, «La pedagogia actual a Catalunya», *Butlletí dels Mestres*, núm. 33 (1 juliol 1922), p. 195.

xen, amb matisos evidentment, de la mateixa idea, és a dir que el català no mereix una atenció especial o simplement que es pot desenvolupar, però de cap de les maneres com a llengua oficial.

En el fons, conscientment o inconscientment, tots parteixen de la base que la Il·lustració i la Revolució Francesa clouen un període de la història. El Romanticisme no és altra cosa que un corrent exclusivament reaccionari que no pot representar cap marxa enrere. La recuperació de velles nacions i de llengües antigues no té cap mena de sentit.

Referent a aquesta problemàtica, val la pena recordar que, en el cas francès, hi ha un corrent majoritari que creu que els *patois* constitueixen una «reliquia històrica» que els erudits han de conèixer, però ningú més. En el cas espanyol em ve al cap una frase pronunciada els darrers anys del franquisme per una inspectora d'ensenyament primari: «el catalán es una joyita medieval».

Pel que fa a la problemàtica interna, crec que val la pena anar cronològicament un xic més enllà i allargar les reflexions fins al final de la Guerra Civil. El cop d'estat de Primo de Rivera, del setembre de 1923, que va durar fins al gener de 1930, obligarà el moviment de modernització pedagògica i de catalanització escolar a refugiar-se en la iniciativa privada, amb un caràcter, com és lògic, no pas d'impuls sinó simplement de resistència.

La recuperació de les llibertats, propiciada per la dimissió del dictador i sobretot per la proclamació de la República, donà un fort impuls a la presència del català a les escoles del nostre país. No es pot tancar, doncs, aquesta breu excursió per la catalanització a Catalunya, en el període que estudia aquest treball, sense recordar que va ser, en aquells anys, que es posaren les bases per a una política de l'esmentada naturalesa.

Gràcies a l'Estatut de 1932, tot i les retallades que va sofrir envers l'aprovat pel poble català i el poc temps de la seva vigència, es va endegar durant el període republicà, amb inclusió de l'època de la Guerra Civil, una política d'extensió de la nostra llengua a l'escola.

Hem de considerar, però, que, en cap moment, com ja s'ha apuntat, la catalanització educativa va assolir la categoria que molts desitjaven. Al Congrés Nacional de l'Associació Protectora, que es va celebrar a l'abril de 1936, es va constatar que hi havia moltes mancances, especialment a l'ensenyament secundari, i s'evidencià, a més, que no s'havien portat a terme veritables programes d'institucionalització del català com a llengua nacional.¹³⁹

Probablement, a l'abril de 1936, es veien més clares les estratègies que po-

139. Consulteu I CONGRÉS NACIONAL DE L'ASSOCIACIÓ PROTECTORA DE L'ENSENYANÇA CATALANA, *Ressenyes i conclusions: Abril 1936*, Barcelona, Impremta la Renaixença, 1936.

dien impulsar-se per iniciar un camí per fer factible, no solament a l'escola pública sinó també a la privada, la idea expressada en l'Estatut interior de Catalunya de 1933, «l'escola ha d'ésser catalana per la llengua i per l'esperit».

A la vigília de la Guerra Civil, hom estava encara molt lluny d'assolir aquest ideal.¹⁴⁰ Al final d'aquesta guerra, tots sabeu com va acabar l'aventura de la catalanització educativa.

140. Tot i que s'ha dit més d'una vegada que durant la Guerra Civil es féu un gran pas endavant a favor de la catalanització de l'escola, opinió que, en principi, sembla prou raonada, ens falten estudis sociohistòrics per poder-ho afirmar amb rotunditat.